جیاکردنەوەی هەندێک
کەرەسەی ڕێزمانی لەیەکتر

ڕێزمان بریتییە لە دیاریکردنی یاساو دەستووری بەکارهێنانی کەرەسەی زمان، کە بە هۆیانەوە بەپێی سیستەمێکی ڕێکوپێک ئاخاوتن دێتە ئەنجام، ئەمجا دیاریکردنی ئەو کەرەسانەی زمان هەولێکی گرنگی ڕێزمانە، چونکە ئەو کەرەسانە لە پێشدا پێویستە، لەیەکتر جیابکرێنەوە، ئەگەر جیانەکرێنەوە، ئەوا لە لێکۆڵینەوەی ئاستەکانی زماندا بەپێی کارکردنی زمانەکە، تووشی هەڵە دەبین، لێرەدا جێگای ئەوەیە زمان لە ڕووی بنیادگەرییەوە - Structure- بە خانوویەک دابنێین، پێش ئەوەی خانووەکە بکرێت، دەبێت هەموو کەرەسە خاوەکانی لە بچووکترینەوە تا گەورەترین دیاری بکرێن، ئەمجا لە قۆناغی دووەمدا لەیەک دەدرێن و هۆی لێکدانیشیان لە هەندێک شوێندا پێویستە وەک لە دیوارکردندا ناتوانرێت بەبێ قوڕو چیمەنتۆ ئەو کەرەسەو خشت و بلۆک و بەردەکانی لێکبدرێن، هەندێکیانیش بەبێ هۆی ڕاستەوخۆ لێکدەدرێن، بەڵام دەبێت هەر کەرەسەیەکی لە شوێنی خۆیدا دابنرێت، تا خانووەکە تەواو دەبێت، زمانیش بەوجۆرە بەپێی پێکهاتنێکی بنیادگەرییەوە -Structure- لە کەرەسەی بچووک تا گەورەو گەورەتر وەک (دەنگ، فۆنیم- Phonem، مۆرفیم - Morphem، وشە، گرێ-Phrase، ڕستە) پێکدێت ئەم دانانە،

هەریەکەیان دەخرێنە سەر یەکترو کەرەسەی لە خۆیان گەورەتر، پێکدەهێنن، وەک دەنگە خاوەکان دەبنە فۆنیم و لە شوێنی جیاوازدا واتای وشە دەگۆڕن، چەند مۆرفیمێک وشە پێکدەهێنێت و پاشان لە وشەوە ڕستەو ڕستەش گەورەترین دانەی زمانە، کە بە هۆیەوە کردەی ئاخافتن ئەنجام دەدرێت.

جا ئەم کەرەسانە لە ڕێزماندا وەک دانەی کردارەکی (عملي) لەناو بەشەکانی ئاخاوتن سەر بەو بەشانەن، پرۆسەی قسەکردن ئەنجام دەدەن.

بۆیە ئەو کەرەسانە لە ڕووی دیاریکردنی دەوریانەوە لە ڕێزماندا یا بوونیان لە ناو خانەی زماندا، واتە لەناو ئاستەکانیدا Level- دوو جۆرن:

١- کەرەسەی وشەسازی: بریتییە لە وشەو مۆرفیم کە لە ڕووی هەبوونیانەوە لە زمانەکەدا سەربەخۆو ناسەربەخۆن.

٢- کەرەسەی ڕستەسازی: لە گرێ و ڕستە پێکدێن، لەناویاندا کەرەسەی وا هەیە، واتای نییە، بەڵکو لە بواری ڕستەدا ئەرکی خۆی دەبینێت و بە کەرەستەی ڕێزمانی ناو دەبرێن.

ئەمجا ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتییە، لە دیاریکردن و جیاکردنەوەی هەندێک لەو کەرەسانە، کە تا ئێستا بە چەند شێوەیەک یا وەک چەند بابەتێک ناویان لێنراوە، یا باسکراون، لێرەدا ئێمە هەوڵدەدەین سنوورێک لە نێوانیاندا دابنێین، چونکە ڕێزمانی زمان ئەگەر بە تەواوی دیاری نەکرێت ئەوا لێکۆڵینەوەکانی ناتەواو دەردەچن.

لە ڕێزمانی زمانی کوردیدا، هەندێک کەرەسەی وەک (زیادەی وشە داڕێژ affix مەبەست لە پێشگرو پاشگر، نیشانە، جێناو- بەتایبەتی هی پرس، بابەتی ئامراز) بەناوی بابەتی ئامراز دانراون، ڕاستییەکەی ئەمانە بابەتی لە یەکتر جیاوازن و، بەهەڵە وەک بابەتی ئامراز، لە ڕێزماندا جێگایان دەست نیشان کراوە، یا باشتر بڵێین، ناتوانرێت ئەم بابەتە جیاوازانە، وەک ئامراز لە

لێکۆڵینەوەی زماندا، رەفتاریان لەگەڵدا بکەین، چونکە هەریەکەیان بابەتێکی جیاوازن و بە تەنیا تایبەتییەتی خۆیان هەن، بۆیە پێویستە لەیەکتر جیابکرێنەوەو، لە زمانەکەدا سنوورێک بۆ جیاکردنەوەیان بەپێی ئەرکەکانیان، دیارو دەست نیشان بکرێت، چونکە بابەتی تێکەڵ کراو، سەر لە شیکردنەوەی کەرەسەکانی ناو رستەسازی دەشێوێنێت، ئەم تێکەڵ کردنەش، لەناو زمانەوانانی کوردو ناکوردا کراوە، بۆیە ئەم بابەتانەی سەرەوە ناکرێ و ناشێت بینە ئامراز، لەبەر ئەوەی ئامراز بابەتێکی فرە ئەرکە، بەپێی گۆڕانی شوێنی ناو رستەیان، کە ئەم گۆڕانی شوێنە، وەک بەشێکی رێزمانی گوێزانەوە (Trans Formation) ئەو دەورە جیاوازانەی کەرەسەکانی ئامراز رووندەکاتەوە. ئامراز بابەتێکی چالاکی زمانە، رەوتی رستە بۆ لای خۆیان رادەکێشن، ئامرازیش بە هەردوو جۆرەکەیەوە وەک:

١- ئامرازی بەستنەوەو جۆرەکانی(١)

٢- ئامرازی نیاز و مەبەست (٢)

دەبنە هۆی رێکخستنی سیستەمی رستەو، هەر جۆرێکی ئەو دوو جۆرانەی سەرەوە لە چەند جۆرە بابەتێکی ئامراز پێکهاتوون و هەر یەکەیان لە چەند کەرەسەیەکی ئەو جۆرانە پێکهاتوون، بەپێی شوێن ئەرکیان دیاری دەکرێت.

ئەم ئامرازانە وەک کەرەسەیەکی زمان، ئاخاوتنیان پێ ئاسان دەکرێت و چۆنیەتی سیستەمی پێوەندی ناو بەشە بنجێکانی رستە، لە رووی رێکخستنی پێوەندی نێوانیان و دەرخستنی مەبەستی ئەو بەکارهێنانە جیا جیایانە رووندەکەنەوە، ئەم دوو جۆرە ئامرازانەی سەرەوە، هەردووکیان فرە ئەرکن، ئەگەرچی جۆری دووەمیان رادەی فرە ئەرکییان لە جۆری یەکەمیان کە ئامرازی بەستنەوەیە کەمترە. لەگەڵ ئەوەشدا زیاتر لەدەورێک و ئەرکیان هەیە(٣).

بۆیە دەکرێت، ئەم کەرەسەی ئامرازە، لە رووی ئەرکەوە، لە زماندا دەوریان لە

هەندێک ئامێرو ئامرازی ژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤ دەچێت، کە مرۆڤ بۆ ئاسان کردنی ئیش و کارو راپەڕاندنی بەکاریان دەهێنن و لە زەحمەتی مرۆڤ کەم دەکەنەوە، بۆ نموونە وەک ئامێرو ئامرازی چەکوش و پلایس و دەڕنافیز و گاز..... تاد وان.

هەرچی ئامرازی زمانیشە، کردەی ئاخاوتن ئاسان دەکەن و، دەبنە هۆی دروست بوونی پێوەندی و ئەرکی جۆر بەجۆری ناو ئاخاوتن دەبینن، بۆ نموونە ئەگەر کوردی نەزانێک تازە زمانی کوردی فێر بووبێت، نازانێت ئەم ئامرازانە بەباشی و یان لە کوێدا بەراستی بەکاریان بهێنێت، بۆیە نارێکی بە ئاخاوتنەکەیەوە دیارە.

نموونە ئەرکی ئامێرەکان:

چاکوچ: ــــــــ بزمار دادەکوتێت، بزمار هەڵدەکەنێت، هەرشتێ بتەوێت پێی دەشکێنیت.

پلایس: ــــــــ بزمار هەڵدەکەنێت، شتی پێدەگریت، وایەری پێ کەرت دەکەیت وایەری کارەبای پێ دەگریت، وایەر دەقرتێنێ.

دەڕنافیزو گاز: هەمان ئەرکی جیاواز دەبینن، بورغی دەبەستێت، بورغی دەکاتەوە. گاز بزمار هەڵدەکەنێت.

هەر لەبەر ئەمەشە زمانەوانان ناویان ناوە ئامراز. نموونەی ئەرکی چەند ئامرازێک لە ئەرک و شوێنی جیاوازدا:

- **بۆ سەرەوە دەچم. ئاوەڵفرمانی شوێنی پێکهێناوە – تەواوکەرە**
- **بۆ ئازاد هێنام. بەرکاری ناڕاستەوخۆی دروست کردووە.**
- **گوڵەکە بۆ تۆیە. تەواوکەری ناڕاستەوخۆی دروست کردووە.**
- **بۆ ئێوارە هاتمەوە. ئاوەڵفرمانی کاتی دروست کردووە، تەواوکەری ناڕاستەوخۆی فرمانە، لە رووی واتاوە ئامراز دیسان واتای بەپێی شوێن**

دەگۆڕێت وەک:

- بۆ تۆم هێنا. (لە پێناو دەگەیەنێت - واتە لأجل)
- بۆ خاتری خوا. (بۆ دوعاو نوزاو پاڕانەوە)
- بۆ کەرکووک چوو. (بەرەو - اتجاه تەواوکەری ناڕاستەوخۆ)

بە: - من بە تۆم وت . (بەرکاری ناڕاستەوخۆی دروست کردووە)

- دەبم بە گوڵ. (تەواوکەری ناڕاستەوخۆی فرمانی بێهێزە)
- بە چەکوش شکاندم (بە: واسیتەو هۆیە)

وەک: - مامۆستا وەک باوکە (وەک: ئامرازی لێکچوونە)

- وەک تۆ هاتیت من نووستبووم. (کات- ئامرازی گەیەنەرە) رستەی ئاڵۆزی پێکهێناوە.
- خۆزگە دەهاتم لەگەڵتانا. (ئامرازی خۆزگەیە)
- بە خۆزگە نابێت. (ناوە: تەواوکەری ناڕاستەوخۆیە)
- دیوانی خۆزگەم خوێندەوە. (گرێی ناوی پێکهێناوە - ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆیە).

تایبەتییەکی تری ئامراز لەوە دایە، کە بێجگە لە ئاستی رستەسازی، ئەرکی ئاستی وشەسازیش دەبینێت و بەشداری داڕێشتن و پێکهاتنی وشەو مۆرفیمی دی دەکات، وەک ئامرازی پێوەندی:

بەڕێز، بە جەرگ، بە سۆز، قوڕبەسەر، دەست بە دەست، مێرگەسوور. هەرکەس، هەردەم، هیچ کەس، نالەبار، سەروبەر، گەرمەسێر، کانەبەرد.

ئەم نموونانەی سەرەوە جیاوازی نێوان ئامرازو بابەتەکانی تری وەک (زیادەی وشەداڕێژ، نیشانە، جێناو) روون دەکەنەوەو لە خوارەوەدا ئەم بابەتانەی سەرەوە وەک بابەتی جیاواز جیاواز لە ئامراز دەست نیشان دەکەین:

زیادەی وشەداڕێژ affix

ئەم بابەتە پێشگرو ناوگرو پاشگر دەگرێتەوە، سەر بە ئاستی وشە سازین و لە داڕێشتن و پێکهاتنی وشەی داڕێژراوو لێکدراو بەشداری دەکەن و، دەبنە بەشێک لە وشە پێکهاتووەکەو گۆڕان بەسەر رەگی وشە دەهێنن و واتاکەی بۆ دەگەڕێننەوە، یا وشەی نوێ و تازەی لێوە پێکدەهێنن وەک ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵفرمان: نووسەر، نووسراو، بنووس، نامەنووس، بەهێز، بێ هێز، بەجەرگ، راگرتن، هەڵکردن، جوانی، جوانوو، سەرین، سەوزە، سەوزەوات، پیاوەتی، کڕیار، کۆکە، پرسە، کەوتوو، خەوتوو، زانا، دانەر.... تاد.

ئەم پێشگر و پاشگرانە، ناوو ئاوەڵناوی جۆر بەجۆریان دروست کردووە و، چوونەتە ناو قاڵبی وشەکانەوەو، واتاو رواڵەتی تازەیان پێداون.

لێرەدا ئەوەی جێگای سەرنجە، ئامرازی پێوەندیش لە ئاستی وشەسازی بەشداری پێکهاتن و داڕشتنی وشە وەک پێشگر و پاشگر دەکات و، دەوری ئەو دوو کەرەسەیە وەردەگرن و، لەناو وشەکەدا وەکو ئەوانیان لێ دێت نموونە:

وەک پێشگر: بەهێز، بەجەرگ، لەبار، لەسەر (واتە تووڕەو هەڵەشە)،....

وەک ناوگر: لە نجەولار، سەروبەر، قوڕبەسەر، نالەبار، گوڵەگەنم.

ئامرازە پێوەندییەکانی سەرەوە، بوونەتە بەشێک لەو وشانە، جیاوازییان لەگەڵ ئامراز ئەوەیە، ئامراز دەورو واتای جۆر بەجۆرو بەپێی شوێن دەگۆڕێن، بەڵام زیادە و وشەداڕێژەکانی (پێشگر و پاشگر) سەرەوە، تەنانەت ئامرازی پێوەندیش، کە ئەو دەورە دەبینن، یەک واتاو دەوریان هەیە. واتە هەر پاشگرو پێشگرێک دەبینیت یەک واتای هەیە، وەک (هەڵ) واتای بۆ سەرەوە دەبینێت وەکو هەڵگرتن، یا داگرتن، (دا) یەک واتای بۆ خوارەوە هەیە، بەڵام ئامرازە پێوەندییەکان، لە ئاستی رستەسازیدا، ئەرک و واتای جۆر بەجۆریان هەیەو، بەپێی شوێنی ناو رستەکان، بەپێی یاسا جیا جیاکانی ڕێزمانی، شیکردنەوەی

گـوێزانەوە (Trans Formation) لە جـێگۆڕکێ پێکردن و گـۆڕانیــان بە کەرەسەو ئامرازی تر (٤) ئەو دەورانە دەبینن.

نموونە: - بۆ کەرکووک دەچم. بەپێی یاسای گۆڕان (شوێن)

- تا کەرکووک دەچم. کۆتایی شوێن

- بە کەرکووکدا دەچم. ناو شوێن روودان- تێپەڕین

- چووم بۆ کەرکووک ـــــ چوومە کەرکووک. جێگیرکرا بەڕاناو

- بۆ ئێوارە دێمەوە (کاتە: گرێی ئاوەڵفرمانی کاتە)

- بۆ من هات. (لە پێناو - لأجل)

ئامرازی ناو رستـەکانی سـەرەوە، دەوری تەواوکەری ناڕاستـەوخۆیان داوەتە گرێکەیان، هەندێک جار بۆ شوێن و بۆ کات دیاریکردن، یا بۆ مەبەست و دەوری تر، پاشکۆیان بە دوادا دێت و پێکەوە دەوری گـرێ دروسـتکراوەکـەیان دیارو دەست نیشان دەکەن، وەک:

بۆ شوێن - قوتابی لە دڵەوە مامۆستای خوشدەوێت. (لە - ەوە)

لەگەڵبوون - بە مامۆستاوە وەرن بۆ لام. (بە - وە)

شوێن - بۆ لاوە ئاوڕی دایەوە (بۆ - وە)

بەم جۆرە دەبینین ئامراز رەوتی رستە دەگۆڕێت.

ئامرازیش لە رووی جۆری بەکارهێنان و نیازو مەبەستەوە دوو جۆرن، وەک:

١- ئامـرازی بەسـتنەوەو جۆرەکانی لە (ئامرازی پێـوەندی، ئامـرازی لێکدەری رستەی لێکدراو، ئامرازی گەیەنەری رستەی ئاڵۆز)(٥).

٢- ئامــرازی نیــازو مــەبەست و جــۆرەکــانی، ئەم جــۆرە ئەگـەرچی، هەر جۆرێکیان بۆ مەبەستێکن، بۆ نموونە ئامرازی لێکچوون، یا بانگ کردن و وەڵام و خۆزگە بۆ لێکچوون و بانگ کردن و وەڵام و خۆزگەن ... تاد

بەڵام دەوری تریش دەبینن بۆ نموونە ئامرازی لێکچوون:

وەک: - مامۆستا وەک باوکە (بۆ لێکچوونی دووناوە)

- وەک تۆ هاتیت من دانیشتبووم (ئامرازی گەیەنەرە)

- خۆزگە دەهات لەگەڵمدا. (بۆ خۆزگەیە دەوری ئامرازە)

- بە خۆزگە نابێت. (بۆتە ناو)

- ئەگەر هاتیت پێت دەڵێم. (بۆتە گومان - ئامرازی گومانە)

- کاکە وەرە بۆ لام (ە: بۆ بانگ کردنی نێرە)

- پورێ وەرە لام (ێ: بۆ بانگ کردنی مێیە)

کەواتە دەوری جۆر بەجۆر، یا بۆ مەبەستی جۆراو جۆرن. کە ئەمە تایبەتییەتی فـرە ئەرکی ئامـراز پێشـان دەدەن، بە پێـچەوانەی زیادەی وشـە داڕێژو جـێناوو ئاوەڵفرمانەوە، جیاوازییەکی تری ئامرازو جۆرەکانی، هەر جۆرێکیان لەوانەی سـەرەوە، واتە جۆرەکـانی (١-٢) بەشـە ئاخاوتنی سەربەخۆ پێکدەهێنن، بەڵام پێـشگرو پاشگر وا نیـیـەو، لەناو بەشـە ئاخـاوتنی تردان و، ئاوەڵـفـرمـان و جێناویش بە هەمـوو جۆرەکـانیانەوە، هەر یەکەیان بەشی ئاخاوتن پێکدەهێنن، واتە هەموو جۆرەکانی ئاوەڵفرمان، یەک بەشی ئاخاوتنن و جێناویش هەر هەموو بە شـێکی ئاخـاوتنن، بەڵام ئامـراز چوار بابەتی جـیـاوازی بەشـە ئاخـاوتن پێکدەهێنن، وەک (ئامـرازی پێـوەندی، ئامـرازی لێکدەر، ئامـرازی گـەیەنەر، ئامرازی نیازو مەبەست).

بابەتی (نیـشـانە)ش، پێـویسـتـە لەگـەڵ ئامـرازدا تێکەڵ نەکرێت، چونکە نیشـانە هەر یەکەی واتە جۆرێکی بۆ یەک مەبەست بەکاردێن و، دەست نیشانی مەبەستێکی رێزمانی پێدەکرێت وەک: نیشانەی کۆ (ادات الجمع) کە (ان، ات، گەل، ها) بۆ کۆکردنەوەی ناوی تاک بۆ کۆن واتە تاک دەکەن بە کۆ:

- مامۆستایان، پیاوان، کچان (ناوی +نیشانەی کۆ =ناوی کۆ)

- سەدەها،ساڵەها، رۆژەها، (ناوی کات + نیشانەی کۆ = ناوی کۆ)

– سەوزەوات، باخات، دێهات، ماڵات (ناو+ ات/ = ناوی کۆ)

– سەگەل، مێگەل، کورگەل (ناو+ نیشانەکۆ = ناوی کۆ)

هەروەها (ەکە) ناسراوی وەک: مامۆستا+ ەکە= مامۆستاکە، (یەک / ێک)ی نەناسراوی وەک: مامۆستایەک، کوڕێک.

ناوی گشتییان کرد بە ناوی ناسراوو نەناسراو.

نیشانەی (دە)ی بەردەوامی، کاتی فرمانی رابردووی بەردەوام و رانەبردوو دروست دەکات وەک: نیشانەی کات + قەد + راناو= رابردووی بەردەوام

– دە + هات ـــــ دەهات، دەڕۆیشت، دەخست،

– نیشانەی بەردەوامی +رەگ + راناو= فرمانی رانەبردوو

– دە + چـ + م ----- دەچم، دەکەم، دەنووسم.

(بـ)ی (٦) نیشانەی داخوازی رەگی فرمان لەگەڵ راناوی لکاودا دەکات، بە فرمانی داخوازی: بـ + رەگ + راناوـــــــ بنووسە / بنووسن.

(وە)ی نیشانەی کاتی تەواو، رابردووی نزیک دەکات بەرابردووی تەواو: قەدی چاوگ (Steem) + راناو= هاتووە، خواردووە سوتاوە. کڕیوە.

نیشانەی (/)ی نادیاری کە فرمانی بکەر دیار (Passive) دەکات بە فرمانی بکەر نادیار بۆ رابردوو لەگەڵ نیشانەی (١).

(ێ) وەک: کوشتن: رەگ +نیشانەی نادیاری+ نیشانەی کات

کوژ + ر+ ا= کوژرا (بۆ رابردوو)

دە + کوژ + ر+ ێ= دەکوژرێ (بۆ رانەبردوو)

هەروەها (ن) نیشانەی چاوگە وەک: نووسین، چوون، مردن، کردن، فڕین، کوشتن، کەوتن، کێڵان، یا نیشانەی (تر) و (ترین) ئاوەڵناوی پلەی چەسپیو دەکەن بە ئاوەڵناوی پلەی بەراورد، وەک:

جوان + تر ـــــ جوانتر، بۆ پلەی باڵا: جوان + ترین ـــــــ جوانترین.

(اندن) نیشانەی کردنە فرمانی تێنەپەڕە، لە دەنگە سرووشتییەکانەوە.

وەک: ناو + نیشانە کردنە فرمان = فرمانی تێنەپەڕ

قیڕە + اندن ـــــ قیراندن

لە تێنەپەڕیشەوە، تێپەڕ دروست دەکات؛ وەک: سووتا + اندن ـــــ بە نەمانی (١) بزوێنێکیان دەبێتە: سووتاندن.

ئێستا دەرکەوت ئەم کەرەسە ڕێزمانیانەی سەرەوە، نابێت بە ئامراز دابنرێت، چونکە هەر بابەتێکی، بۆ یەک مەبەست دەست نیشان کراوە، واتە نیشانەی بابەتێکن و هەر نیشانەیەکیان بابەتەکەی پێ دەناسرێنەوە.

دواشت پێویستە ئامراز لە جێناو جودا بکەینەوە.

جیاوازی ئامراز لەگەڵ جێناودا

جێناو ئامراز نییە، چونکە بابەتێکی سەربەخۆی سەر بەو وشانەن، کە ناون واتە لە بەکارهێناندا جێگای ناو دەگرنەوە و لە جیاتی ناو بەکاردێن و ئەرک و تایبەتێتی ناو وەردەگرێت، لە ئاخاوتن و بەکارهێناندا، هەندێک جێناو بەتایبەتی جێناوی (پرس) – interrogative بە هەڵە لەگەڵ بابەتی ئامرازدا تێکەڵ دەکرێت، یا باشتر بڵێین، دەدرێتە پاڵ بابەتی ئامراز و پێی و تراوە ئامرازی پرس، راستییەکەی ئەمە هەڵەیەکی باوە، نابێت جێناوی پرس، کە لە پرسکردندا بۆ پرسیار کردن، لەناو و جێناو بەکاردێن و، پرسیان پێ لە ناو دەکرێت (لەناوو جۆرەکانی) بکرێنە ئامراز، چونکە ئامراز، بابەتێکە لەگەڵ ناودا بەکاردێت و دەچێتە پاڵ ناوو کەرەسەی ترەوە بە هۆیانەوە دەوری خۆی دیاری دەکات، بەڵام جێناو یا جێناوی پرس، لە جیاتی ناو یا پرسی پێ لەناو دەکرێ و، ناوە لێ پرسراوەکەی دیارنییە، جێناو وەک (جێناوی کەس، جێناوی کەسی

لکاو، جێناوی پرس، جێناوی نیشانە، جێناوی خۆیی، جێناوی نادیار..... تاد).

ئەمجا جێناوی پرس یا جێناوی تر، هەر جۆرەی بۆ تاکە مەبەستێک، وەکو مەبەستەکانی سەرەوە بەکاردێن، بەڵام ئامراز هەر دانەیەکی، بۆ مەبەست و دەوری جیا جیان، نموونە بۆ جێناوی پرس:

- کێ هات؟ زەردەشت هات.

- کوێ خۆشە؟ کوردستان خۆشە

- چی خۆشە؟ زمانی کوردی خۆشە

- بەکێت وت؟ بەرکاری ناڕاستەوخۆیە

- کێت دیت؟ ئاڤێستام دیت. (کێ: جێناوی پرسە - بەرکاری ڕاستەوخۆیە)

- بۆکێ یە؟ تەواوکەری ناڕاستەوخۆیە

دوای ئەوەی جیاوازی نێوان بابەتی ئامراز، لەگەڵ بابەتی (زیادەی وشەدارێژو نیشانەو جێناو) خستە پێش چاو، پێویستە ئەوە لە بیرنەکەین، کە دەڵێین جێناو یەک ئەرک دەبینێت، مەبەستمان ئەوەیە جێناوەو بەس، واتە جێناو نابێتە کەرەسەیەکی تری ڕستە سازی، وەک ئەوەی جێناوی نیشانە، دەوری خۆی لە ڕستەدا بگۆڕێت و ببێتە جێناوی پرس، جێناوی خۆی یا جێناوی نادیار... یا ببێتە هەر کەرەسەیەکی تر.

لێرەدا ئەمە ئەوە ناگرێتەوە، کە جێناو، دەوری جیا جیای بەشە بنجێکانی ناورستە لە (بکەر، بەرکار، تەواوکەر بەراستەوخۆو ناڕستەخۆیەوە) دەبینن، چونکە لەو دەورانەشیاندا هەر جێگای ناویان گرتۆتەوە، کە بۆ مەبەستە بنەڕەتەکەی خۆیان بەکارهاتوون کە جێناون، ئەمجا بۆ کەس بێت، یا بۆ پرس یانیشانە... بن بەڵام ئامراز دەورو مەبەستی جیاواز دەبینن(٧).

بەڵام ئامراز وەک کەرەسەیەک لەناو وشە سازیدا، بۆ مەبەستی ئامرازی

پێوەندی دانراوە، دەوری خۆی دەگۆڕێت و دەبێتە پاشگرو پێشگر- لەسەرەوە نیشانماندا- یا ئامرازی خۆزگە دەبێتە ناو، یا ئامرازی گومانی (ئەگەر) دەبێتە ئامرازی مەرج یا ئامرازی لێکچوون، دەبێتە ئامرازی گەیەنەر یا هەندێک ئامرازی پێوەندی وەک (تا، و، ش/یش....) دەبنە ئامرازی لێکدەر یا دەبنە ئامرازی گەیەنەر، وەک (تا- تاکو) یا ئامرازی سەرسوڕمان، دەبنە ئامرازی بانگ کردن و ئاگاداری، یا ئامرازی ئاگاداری دەبێتە ئەو جۆرانەی وەک سەرسوڕمان.

نموونە:

ئامرازی پێوەندی دەبێتە ئامرازی لێکدەر:

- من و تۆ هاتین: من هاتم و ڕۆیشتم

ئامرازی پێوەندی دەبێتە ئامرازی گەیەنەر.

- ترێ تا پاییز دەمێنێت ــــــ تا تۆ دێیت من دەڕۆم.

ئامرازی بانگ کردن ــــــ ئامرازی وەڵام:

- هۆ زاگرۆس وەرە بۆ ئێرە ــــــ هۆ بەڵێ.

ئامرازی وەڵام ــــــ دەبێتە جێناوی پرس:

- ئەرێ ئەرێ وایە. ئەرێ هات؟

- ئای وا نابێت. (بۆ تەئکیدە)ــــــ ئای لە تۆ! (سەرسوڕمانە)

- بەشکو هات (ئامرازی گومانە)ــــــ بە بەشکوی تۆ نابێت (ناوە)

- وەک تۆم بینی، ئاراس هات (ئامرازی گەیەنەرە) - تۆ وەک من (لێکچوونە)

- کە پارەت دا مەلا لە مزگەوت دەرەکەیت (کە: ئامرازی مەرجە)

- کە تۆ هاتیت من لەماڵ نەبووم (کە: ئامرازی گەیەنەری کاتە)

- ئەگەر پارەت دا مەلا لە مزگەوت دەرەکەیت (ئەگەر: ئامرازی گەیەنەری

مەرجە)

لێـرەدا (ئەگـەر) وەک ئامـرازی گـومـان بەپێی یاسـای چوونە ناویەک (overlap- التداخل)ی زانستی زمان (Linguistic) لەناو هەمان شوێنی رستەدا هەمان واتای ئامرازی (کە)ی گەیەنەری رستەی ئاڵۆزی دیوە کە (بۆ مەرجە)(٨).

هەروەها ئامـراز دەتوانێت شـوێنی ئامـرازی تری ناو رسـتـە بگرێت و، مـەبەسـتـەکەی بە پێچەوانەی یاسـاکەی سـەرەوە دەگـۆڕێت و، شـوێنی دەگـرێت نموونە، ئامرازی (بۆ) شوێنی (تا) دەگرێت و بە پێچەوانەوە:

– تا کەرکوک دەچم. (تا: کۆتایی شوێنی روودانە)
– بۆ کەرکوک دەچم. (بۆ: بەرەو – اتجاە)
– بە کەرکووکدا دەچم. (بە: سمێن (إختراق و دیاریکردنی)

ئەمـەی سـەرەوە بریتـیـیـە لە یاسـای گـۆڕینی رێزمـانی گـوێزانەوە (Transformation)، کە یاسای گۆڕینی کەرەسەیەک بە کەرەسەیەکی ترو، دەوری تەواوکـەری ناڕاسـتـەوخـۆی فـرمـانن بۆ شـوێن، کـە کـەرەسـەی گـرێی ئاوەڵفرمانی شوێنییە.

دیاردەیەکی تری هەندێک لەم ئامرازانە، کە ئەگەر بێتو سەیری پێکهاتنی رستەیەکی یەک شێوەیی (فۆرم Form) بکەیت و ئەو رستەیە دوو واتای گەیاند ئەوا ئەم رستەیە یەک شێوەو دوو واتا دەگرێتە خۆی

– تا گرتی ـــــــ تا گرتی (تا: ئامرازی پێوەندی بۆ کات)
– تا گرتمی ـــــــ تا گرتمی.

تا کوشتوێتی ـــــــ تا کوشتوێتی / تا: لە هەموویاندا لەریزی دووەم ئامرازە بۆ روودانی کاتی فرمانە.

تا سووتاندمی ـــــ تا سووتاندمی.

(تا)ی رستەکانی بەشی یەکەم واتای نەخۆشی (تا) دەگەیەنێت و لە رستەی دووەمدا وەک ئامرازێک، کاتی روودانی فرمانەکانی دیاری کردووە.

رستەکانی ریزی یەکەم سەر بە زانستی سیمانتیکن (Semantic)، واتە واتاناسی وشەکانی سەرەوە (تا) وشەیەک و دوو مەبەست پێشان دەدات سەر بە فرەواتان (Polysmy)، کە دەبێتە هۆی دیاردەی تەم ومژی لە زمانداو، بە هۆی پەیوەندی وشەکانی دەورو بەرییەرە (٩) لە یەکتر جیا دەکرێنەوەو، واتاکان رووندەکرێنەوە، ئەمەش بریتییە لەشی کردنەوەی بناخەی ناوەوەی ناو رستە (البنیة العمیقة Deep Structure).

به کورتی و لە کۆتاییدا، ئەوە روون دەبێتەوە، کە ئامراز بابەتێکی فرە ئەرکەو، لە شوێنی جیاوازدا دەرەکەوێت و ئەرکی ناو رستەی دەگۆڕێت، بەڵام زیادەی وشە دارێژ و، نیشانەو جێناو، لەناو شوێنی جیاوازی رستەشدا، نابنە کەرەسەی ترو هەر بە زیادەی پێشگرو پاشگر و نیشانەو جێناو دەمێننەوە..❖

پەراوێز:

(١) رەفیق محەمەد شوانی، ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، نامەی دوکتۆرا، کۆلێجی پەروەردەی زانکۆی بەغدا، ١٩٩٧، ل

(٢) رەفیق شوانی، دیاریکردنی ئامراز لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری (الاستاذ)، ژ:١١، گۆڤاری کۆلێجی پەروەردەی یەکەم/ زانکۆی بەغدا،١٩٩٨-ل٥٤٤-٥٧١.

(٣) رەفیق شوانی، هەمان سەرچاوەی ژمارە (٢)، ل ٦٤.

(٤) محەمەد رەزای باتینی، ئاوڕێکی تازە بۆسەر رێزمان، وەرگێڕانی حەسەنی قازی، بنکەی ئازاد، سوێد، ١٩٩٣، ل ١١٤.

(٥) رەفیق شوانی، نامەی دوکتۆرا، ل ٣٥، ٣٦.

(٦) رەفیق محەمەد محێدین، دەوری مۆرفیمی (ب) لە رووی مۆرفۆلۆژییەوە، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣٨)ی ١٩٩٦، ل ٢٢ - ٢٥.

(٧) ا- رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کوردی، بەغدا، ١٩٧٦،ل٣٣٦.

ب- کوردۆییێف، رێزمانی کوردی، وەرگێڕانی د. کوردستان موکریانی، هەولێر، ١٩٨٢ ل ٣٤٨ - ٣٦٤.

(٨) رەفیق شوانی، نامەی دوکتۆرا، ل ١١٨، ١٣٢.

(٩) ا- رەفیق محەمەد محێدین، دەوری (تا) لە زمانی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣٥)، ١٩٩٥، ل ٦٣- ٦٩.

ب- وریا عومەر ئەمین، بنج و سیماو یاساکانی گوێزانەوە، رۆشنبیری نوێ (١١٥)، ل ٧٢ - ٧٥.

سەرچاوەکان:

(١) رەفیق محەمەد محێدین، دەوری (تا) لە زمانی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژ (١٣٥)ی ١٩٩٥، ل ٦٣ - ٦٩.

(٢) رەفیق محەمەدمحێدین، دەوری مۆرفیمی (ب) لە رووی مۆرفۆلۆژییەوە، رۆشنبیری نوێ، (١٣٨)، ١٩٩٦، ل ٢٢ - ٢٥.

(٣) رەفیق محەمەد محێدین، ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلیجی پەروەردەی زانکۆی بەغدا، ١٩٩٧.

(٤) رەفیق شوانی، دیاری کردنی ئامراز لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری الاستاذ- ژ: ١١، بغداد ١٩٩٨، ل ٥٤٤ - ٥٧١.

(٥) رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٦) کوردۆییێف، رێزمانی کوردی، وەرگێڕانی د. ک موکریانی، ١٩٨٢.

(٧) محەمەد رەزای باتینی، ئاوڕێکی تازە بۆ سەر رێزمان، وەرگێڕ حەسەنی قازی، سوێد ١٩٩٣.

(٨) وریا عومەر ئەمین، بنج و سیما و یاساکانی گوێزانەوە، رۆشنبیری نوێ (١١٥)، ل ٧٢ - ٧٥.

(٩) نعوم چومسکی، البنی النحویة ترجمة یؤئیل یوسف عزیز، بغداد ١٩٨٧.